Ewa Kaźmierczyk

Uniwersytet Jagielloński, Wydział Historyczny

email: ewaa.kazmierczyk@gmail.com

**Rozmieszczenie ludności powiatu proszowickiego
pod koniec XVIII wieku na podstawie spisów Komisji Porządkowej
Cywilno-Wojskowej**

**The Distribution of Population in the County of Proszowice
at the End of the 18th Century Based on the Censuses
of the Civil-Military Order Commission**

Abstrakt

Artykuł poświęcono rozmieszczeniu ludności powiatu proszowickiego województwa krakowskiego w końcu XVIII wieku na podstawie spisów Komisji Porządkowej Cywilno-Wojskowej Województwa Krakowskiego. Spisy te, mimo pominięcia paru parafii, stosunkowo dokładnie oddają stosunki panujące w powiecie. Z tego względu możliwe było przeprowadzenie analizy dotyczącej nie tylko ogólnej liczby ludności w poszczególnych miejscowościach i parafiach, ale także rozmieszczenia Żydów, szlachty i duchowieństwa. Ponadto skupiono się na takich zagadnieniach, jak analiza struktury własności w powiecie, powierzchnia parafii, gęstość zaludnienia, urbanizacja powiatu. W badaniach posłużono się

Abstract

The article deals with the distribution of population in the county of Proszowice (within the Voivodeship of Cracow) at the end of the 18th century based on the censuses of the Civil-Military Order Commission of the Cracow Voivodeship. The censuses in question, in spite of the fact that a few parishes were passed over, depicted the situation quite precisely. That is why it was possible to carry out an analysis not only of the overall number of population in particular places and parishes but also of the distribution of Jews, gentry and clergy. A special attention was paid to the ownership structure in the county, the surface of parishes, the density of population and the urbanisation of the county. The GIS (Geographic Information

metodami statystycznymi oraz narzędziami GIS.

System) tools and statistical methods were used in the analysis.

Powiat proszowicki należał w końcu XVIII wieku do najludniejszych ziem województwa krakowskiego. Dzięki żyznym glebom (czarnoziemom na podłożu lessowym i mądom rzeczonym) okolica miała charakter typowo rolniczy, z gęstą siecią osadniczą wykształconą jeszcze w średniowieczu. Osadnictwo rozwijało się w dolinie rzeki Szreniawy i Wisły, która szczególnie w epoce nowożytnej była kluczowa dla handlu zbożem. Dodatkowo położenie wzdłuż ważnych traktów sprzyjało rozwojowi okolicznych miasteczek i wsi.

Celem artykułu jest analiza rozmieszczenia populacji powiatu ze szczególnym uwzględnieniem podziału na ludność miejską i wiejską. Jako podstawę źródłową wykorzystano spisy Komisji Porządkowej Cywilno-Wojskowej Województwa Krakowskiego z lat 1790–1792, obejmujące 29 parafii i okręg filialny Koszyce z ogółem 32 parafii powiatu¹. Omówieniu źródła poświęcono już osobny artykuł², w którym można zapoznać się z jego szczegółową krytyką. Materiał spisowy dotyczy ponad 34 tys. osób, a występujące w nim braki są nieznaczne. Niestety, na jego podstawie nie jest możliwe zbadanie ludności w trzech parafiach: Koniuszy, Starym Brzesku, Igołomi³.

Badanie nad rozmieszczeniem ludności powiatu proszowickiego były prowadzone już wcześniej przy przeprowadzaniu analizy większego obszaru. Tadeusz Ladenberger jeszcze w okresie międzywojennym wydał artykuł o rozmieszczeniu ludności w diecezji krakowskiej na podstawie spisu Poniatowskiego z 1787 roku, tym samym uwzględnił też dekanaty z powiatu proszowickiego⁴. Jednak

¹ Archiwum Narodowe w Krakowie (dalej: ANK), Akta Komisji Porządkowej Cywilno-Wojskowej Województwa Krakowskiego, sygn. 29/30/0/3/41, 50–52. Co do zasady spisy ludności chrześcijańskiej pochodzą z zimy 1790/1791 (styczeń, luty) i 1791/1792; z 1790 r. pochodzi jedynie spis samej plebanii słomnickiej.

² Ewa Kaźmierczyk, „Spisy Komisji Porządkowej Cywilno-Wojskowej Województwa Krakowskiego jako źródło do badań demograficznych – przykład powiatu proszowickiego”, *Przeszłość Demograficzna Polski* 38 (2016), 2: 73–101.

³ Dla parafii igołomskiej zachował się tylko spis mieszkańców plebanii wraz z chłopami plebańskimi (w sumie 82 osoby), stanowili jednak oni zaledwie część mieszkańców całej wsi Igołomia. Ponadto istnieje także spis wsi Czernichów (76 osób). Ze względu na to, że dla niniejszych rozważań analiza także ludności tej wsi (tylko jednej w dużej, ludnej parafii) wprowadzałaby sporo chaosu ze względu na konieczność jej włączania lub nie, w zależności od przeprowadzanej analizy (gęstość zaludnienia parafii, charakter własności w powiecie etc.), zdecydowano się na całkowite jej pominięcie.

⁴ Tadeusz Ladenberger, „Rozmieszczenie ludności diecezji krakowskiej w 1787 roku”, w: *Prace historyczne wydane ku uczczeniu 50-lecia Akademickiego Koła Historyków Uniwersytetu Jana*

z uwagi na różnice między granicami administracyjnymi państwowymi a kościelnymi, uzyskane rezultaty ze spisów Komisji i spisu Poniatowskiego będą odmienne. Zagadnienia ludnościowe zostały też ujęte w pracy Heleny Madurowicz i Antoniego Podraza o regionach gospodarczych Małopolski Zachodniej⁵. W 1984 roku Marian Surdacki wydał artykuł poświęcony ludności Małopolski w połowie XVIII wieku opracowany na podstawie *Tabel Załuskiego* i wizytacji⁶. Ponadto powiat proszowicki lub jego części były przedmiotem studiów z zakresu historii lokalnej, opisujących także stosunki ludnościowe⁷.

Według podziału przyjętego przez H. Madurowicz-Urbańską i A. Podrazę na rejony zaludnienia, do powiatu proszowickiego należały gęsto zaludnione (ponad 50 osób/km²) obszary nadwiślańskie, przechodzące w stronę północy w tereny o średniej gęstości (pogranicze Płaskowyżu Proszowickiego i Wyżyny Miechowskiej)⁸. Przeważająca część powiatu należała do pasa żyznych gleb, na których można było uprawiać najbardziej wymagające ze zbóż, czyli pszenicę. Obok niej wysiewano także pozostałe zboża, w tym nieznacznie więcej jęczmienia. Rozwój

Kazimierza we Lwowie 1878–1928 (Lwów: Akademickie Koło Historyków we Lwowie, 1929), 339–349.

⁵ Helena Madurowicz, Antoni Podraza, *Regiony gospodarcze Małopolski Zachodniej w drugiej połowie XVIII wieku* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1958).

⁶ Marian Surdacki, „Ludność Małopolski w połowie XVIII w.”, *Roczniki Humanistyczne* 32 (1984): 165–204.

⁷ Mateusz Wyźga, „W czasach staropolskich”, w: Jerzy Stanisław Kozik, Mateusz Wyźga, *Przy wielkiej drodze. Gmina Igołomia-Wawrzeńczyce od wieków średnich do współczesnych* (Igołomia-Wawrzeńczyce, 2012), 11–254; Feliks Kiryk, *Proszowice. Zarys dziejów do 1939* (Kraków: Wydawnictwo Secesja, 2000); Feliks Kiryk, „Zarys dziejów powiatu proszowickiego”, w: *Ziemia proszowicka*, red. Kazimierz Sz wajca (Kraków: Wydawnictwo Artystyczno-Graficzne, 1964), 36–90; Stanisław Romanowski, „Dzieje miasta Skalmierza”, *Rocznik Muzeum Świętokrzyskiego* 3 (1966): 211–304; Andrzej Pankowicz, *Słomniki. Portret miasta w okresie staropolskim* (Kraków: Gmina Słomniki, 1994); Józef Gurda, *Parafia Książnice Wielkie. Zarys dziejów* (Kielce: Redakcja Współczesnej Ambony, 1992); Zbigniew Pęcowski, *Ziemia miechowska. Zarys dziejów osadnictwa do końca XVIII wieku* (Kraków: Wydawnictwo Secesja, 1992). Powstało również wiele opracowań popularnych, często o charakterze okolicznościowym, ale nie przedstawiają one istotnej wartości, jeśli chodzi o informacje demograficzne, np. *Ziemia nowobrzeńska. Zarys dziejów gminy i sołectw – wydanie poszerzone*, red. Włodzimierz Chorążki (Nowe Brzesko: Urząd Gminy w Nowym Brzesku, 2004); Włodzimierz Barczyński, Stanisław Piwowarski, red., *Ziemia miechowska: moja mała ojczyzna* (Miechów, 2000); Andrzej Bienias, Stanisław M. Przybyszewski, *Skalmierz 1342–1999* (Kielce: Wydawnictwo Gens, 1999); Andrzej Bienias, Stanisław M. Przybyszewski, *Koszyce 1374–1994* (Koszyce: Urząd Gminy, 1994); Andrzej Bienias, Stanisław M. Przybyszewski, *Koszyce 1374–2001* (Kielce: Wydawnictwo Gens, 2002); Stanisław M. Przybyszewski, *Kazimierza Wielka. Historie nie tylko w kamieniu wykute* (Kielce: Wydawnictwo Gens, 2002); Stanisław M. Przybyszewski, *Ziemianie. Pałace, dwory i dworki nad Nidzicą i Szreniawą* (Kazimierza Wielka: Wydawnictwo Nowa Nidzica, 2007); *Ziemia podkrakowska – moja mała ojczyzna*, red. Robert Lisowski (Krzeszowice: Fundacja Inicjatyw Lokalnych i Oświatowych, 2006); Adam Sznajderski, *Działoszycie Rocznice* (Tuchów, 2014).

⁸ Madurowicz, Podraza, *Regiony*, 166.

rolnictwa łączył się ściśle z rozwiniętą gospodarką folwarczną na tym obszarze⁹. Uwzględniając także inne działy gospodarki (hodowla, rzemiosło etc.), H. Madurowicz i A. Podraza zakwalifikowali powiat proszowski do czwartego okręgu w trzecim regionie gospodarczym Małopolski Zachodniej, o charakterze typowo rolniczym, z najlepiej pod tym względem rozwiniętą gospodarką¹⁰.

W niniejszym artykule analizie poddano 34 294 osoby z 29 parafii powiatu proszowskiego¹¹. Oprócz wspomnianych braków w podstawie źródłowej, dotyczących trzech parafii, pojawiają się problemy przy pojedynczych miejscowościach, szczególnie przy porównaniu ze spisem Poniatowskiego z 1787 roku. Źródło to dla brakujących parafii podaje liczbę 5268 osób (Koniusza – 2024, Igołomia – 1856, Brzesko Stare – 1388). Dodatkowo spisy Komisji Porządkowej Cywilno-Wojskowej nie uwzględniają danych dla Sokolnik (parafia Skalbmierz), Dobranowic (parafia Poborowice), Wolnicy i Lasu nad Wisłą (parafia Górka). Ponadto nie zawierają one żadnych informacji o wsi Grodzonowice należącej do powiatu proszowskiego, ale do parafii Dzierążnia, leżącej już w powiecie wiślickim¹². Równocześnie spisy Komisji zawierają dane o Wróźenicach (parafia Czulice)¹³ i Stanisławicach (parafia Górka), które w spisie Poniatowskiego znalazły się w innym miejscu (odpowiednio parafie Pobiednik i Ruszcza, należące do powiatu krakowskiego), mimo że należały do powiatu proszowskiego. Dwie parafie, Działoszyce i Skalbmierz, leżały tylko częściowo w powiecie proszowskim, dlatego w analizie wzięto pod uwagę tylko ich części przynależne do powiatu. Dodatkowo Niezwojowice (parafia Pałecznica), Cło (parafia Czulice) oraz część Smrokowa (parafia Prandocin), mimo obecności w spisach Komisji, również nie zostały uwzględnione ze względu na to, że leżały poza powiatem. Niedobory ludności wynikłe z wymienionych wyżej powodów wynoszą ok. 5850 osób w stosunku do spisu Poniatowskiego. Czasami porównanie spisów Komisji ze źródłem z 1787 roku wskazuje na pewne braki w ewidencji. Najbardziej

⁹ Tamże, 70, 86–87.

¹⁰ Tamże, 218.

¹¹ Koszyce nie są tutaj traktowane jako osobna parafia, ponieważ zależy nam na analizie powierzchni i gęstości zaludnienia, a okręg filialny obejmował tylko miasto i najbliższą okolicę.

¹² Granice administracyjne państwowe (podział na powiaty) nie pokrywały się z podziałem kościelnym (parafialnym). Informacje były zbierane na poziomie parafii, ale Komisje działały w ramach powiatów i województw.

¹³ Wróźenice dekretem prymasa Michała Poniatowskiego w 1790 r. znalazły się w obrębie parafii czulickiej (Wyżga, „W czasach staropolskich”, 32). Natomiast w *Materiałach do słownika historyczno-geograficznego* podana jest ich przynależność do parafii Pobiednik (*Materiały do słownika historyczno-geograficznego województwa krakowskiego w dobie Sejmu Czteroletniego (1788–1792)*, t. 2 [Warszawa–Wrocław–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1960], 337). Tak samo są oznaczone na mapie Buczka. Spis ludności Wróźenic w materiałach Komisji znalazł się w zestawieniu dla Czulic. W mapach użytych w tym artykule Wróźenice i teren wokół włączono do parafii czulickiej.

widoczne dotyczą Wawrzeńczyc – w materiałach Komisji opisano jedynie część należącą do plebanii i wójtostwo, ujmując w ten sposób ok. 1/3 całej populacji miasta (338 osób w 1791 r. w stosunku do 1056 w 1787 r.)¹⁴. W tym przypadku niedobory występowały ze względu na luki w podstawie źródłowej. Niemniej np. w miastach Skalbmierzu i Działoszycach to spisy Komisji zanotowały znacznie więcej ludności niż miało to miejsce w 1787 roku, mimo teoretycznej kompletności spisu Poniatowskiego. Wzrost o 250 (o 38%) i 316 (o 65%) osób trudno przypisać tylko migracjom czy przyrostowi naturalnemu. Można przyjąć, że ludność parafii poborowickiej (z powodu braku spisu dla Dobranowic) i wawrzeńczyckiej (ze względu na Wawrzeńczyce) była wyższa niż ta podawana w spisach Komisji¹⁵, jednak dla reszty obszarów wartości są zbliżone. Natomiast ogółem w stosunku do spisu Poniatowskiego spisy Komisji uwzględniają ok. 85% ludności powiatu, przy czym w większości przypadków to materiały Komisji są dokładniejsze, a niedobory wynikają głównie z niezachowania podstawy źródłowej.

Parafie były zróżnicowane pod względem powierzchni oraz liczby ludności. Średnia powierzchnia wynosiła 25 km², co świadczy o gęstej sieci parafialnej w tej części Małopolski. Występowało duże zróżnicowanie powierzchni parafii (od 2,9 km² – parafia Małoszów, do 74,5 km² – parafia Skalbmierz¹⁶). Dominowały jednak parafie mniejsze, zaledwie 8 parafii na 32¹⁷ miało powierzchnię większą niż 30 km². Gęstsza sieć parafii o mniejszej powierzchni występowała w południowej części powiatu (por. mapa 1), podczas gdy na północy, obok bardzo małych parafii (Małoszów, Cudzynowice), występowały parafie obejmujące bardzo duże obszary (Skalbmierz, Prandocin)¹⁸.

¹⁴ Problem budzi także samo zakwalifikowanie Wawrzeńczyc jako miasta bądź wsi. Na mapie województwa krakowskiego zostały one zaznaczone przez Karola Buczka jako wieś. Podobnie *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* zawiera informacje o lokacji miasta, ale także o jego upadku jeszcze w średniowieczu oraz dalszym rozwoju jako wsi i targowiska. Por. Bronisław Chlebowski, red., *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 13 (Warszawa: Druk „Wieku” Nowy Świat: 1893), 150. Inny pogląd przedstawia Mateusz Wyżga w monografii z zakresu historii lokalnej. Podaje on informacje o ponownej lokacji Wawrzeńczyc w 1773 r. oraz o wzmiance z 1790 r. na temat istnienia akt miejskich, zob. Wyżga, „W czasach staropolskich”, 50–55. Równocześnie zaliczenie Wawrzeńczyc do miast jest o tyle problematyczne, że w starszych pracach H. Madurowicz i A. Podraży na temat Małopolski Zachodniej cały materiał statystyczny dotyczy wyłącznie sześciu, a nie siedmiu miast, co może utrudniać porównanie. Spisy Komisji traktują także Wawrzeńczyce jako wieś. Niemniej za M. Wyżgą należy uznać, że były one raczej miasteczkiem.

¹⁵ W przypadku tych dwóch parafii spisy Komisji zawierają dane o niewiele ponad połowie mieszkańców parafii.

¹⁶ Cała parafia Skalbmierz była większa, 90,4 km², ale jej część (16 km²) była położona poza granicami powiatu.

¹⁷ Przy analizie powierzchni uwzględniono też parafie, dla których brakuje spisów, a należały do powiatu – Igołomię, Koniuszę i Stare Brzesko.

¹⁸ Dla trzynastu parafii położonych na południu powiatu (Górka, Czulice, Poborowice, Wawrzeńczyce, Zębocin, Brzesko Nowe, Bobin, Książnice, Witów, Przemyków, Rachwałowice,

Mapa 1. Liczba ludności powiatu proszowickiego pod koniec XVIII wieku z podziałem na parafie na podstawie spisów Komisji Porządkowej Cywilno-Wojskowej

Źródło: ANK, Akta Komisji Porządkowej Cywilno-Wojskowej Województwa Krakowskiego, sygn. 29/30/0/3/41, 50–52; opracowanie własne.

Parafie były stosunkowo ludne. Średnia liczba ludności w jednej wynosiła około 1182,5 osób¹⁹, mediana była niewiele niższa (1048). Sieć parafialna ukształtowała się jeszcze w średniowieczu, nie była ona uzależniona od liczby ludności. Istniała jednak prosta zależność – najludniejsze parafie obejmowały także największy obszar. Dobrze ukazuje to mapa nr 1, gdzie parafie z najwyższą liczbą ludności, jak Skalbmierz, Proszowice, Prandocin, Kościelec czy Kazimierza Wielka są także największe powierzchniowo. Jako że parafie południowe były generalnie mniejsze niż pozostałe, można zauważyć, że ich liczba ludności też

Igołomia, Stare Brzesko) średnia powierzchnia wynosiła 21,3 km², podczas gdy dla pozostałych parafii z północy i środkowej części powiatu była nieznacznie wyższa (27,5 km²). Mediana lepiej ilustruje tę różnicę dla południowych parafii, przyjmując wartość 19,7, dla pozostałych – 27,7 km².

¹⁹ Ponadto wszystkie parafie nieobecne w spisach Komisji według spisu Poniatowskiego liczyły ponad tysiąc mieszkańców, co wskazywałoby, że na 32 parafie ogółem aż 19 miało więcej niż tysiąc mieszkańców.

była niższa²⁰. Małe parafie tylko z jedną miejscowością, jak Małoszów, Cudzynowice, Łętkowice i Radziemice, nie osiągały liczebności większej niż 500 osób, z kolei duże parafie (Kościelec – 17 miejscowości, Skalbmierz – 16 miejscowości²¹) miały nawet ponad 2 lub 3 tysiące mieszkańców. W 16 okręgach liczba ludności przekraczała tysiąc parafian²². Za ciekawy przypadek można uznać parafię Prandocin, która dużą powierzchnię (57,5 km², druga w powiecie) łączyła z rzadkim rozmieszczeniem osad i liczbą ludności ponad 2 tysiące, co wynikało prawdopodobnie z samego charakteru siedziby parafii. Wieś Prandocin była największa w całym powiecie proszowickim, rozmiarami przewyższała większość tamtejszych miasteczek. Pierwotnie składała się z czterech odrębnych wsi²³, które zostały połączone jeszcze przed połową XV wieku, stąd znacznie większa niż gdzie indziej liczba ludności nie powinna budzić zdziwienia.

Gęstość zaludnienia dla badanej części powiatu wynosiła 48,2 os./km²⁴. Należy pamiętać, że wskaźnik ten został obliczony z pominięciem trzech ludnych parafii, w rzeczywistości był wyższy. H. Madurowicz i A. Podraza podają gęstość obliczoną dla całego powiatu na poziomie 57,4 os./km²⁵. Ponadto obliczenia wyłącznie na podstawie spisów Komisji nie są wiarygodne w przypadku wspomnianych również wyżej parafii: Działoszyc²⁶, Skalbmierza²⁷,

²⁰ Dla 11 z 13 parafii wymienionych wyżej (por. przypis 17) średnia liczba ludności wynosiła 974,5 osoby, a mediana 967. Dla pozostałych 18 parafii położonych na północy i w środkowej części powiatu wartości te odpowiednio osiągały poziom 1309,7 osób i 1168,5 osoby.

²¹ Spis Poniatowskiego podaje dodatkowo jeszcze 9 miejscowości należących do parafii skalbmierskiej, co razem daje 25 osad.

²² Właściwie w 15, jeśli rozdzielimy Witów i Koszyce, które łącznie liczyły 1257 mieszkańców.

²³ Prandocin, Truszczyń, Pozaków i Chołowice. Bronisław Chlebowski, red., *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 15, cz. 2 (Warszawa: Druk „Wieku” Nowy Świat: 1902), 514–515.

²⁴ W obliczeniach przeprowadzonych na podstawie mapy zespołu K. Buczka (granice parafii), nałożonej na współczesną mapę województwa, powierzchnia powiatu proszowickiego jest znacznie wyższa niż ta otrzymana przez H. Madurowicz i A. Podrazę (Madurowicz, Podraza, *Regiony*, 151, tab. 36). Przy przyjęciu ich powierzchni powiatu gęstość zaludnienia rośnie i osiąga wartość 55,7 os./km² (z wyłączeniem trzech parafii i ich powierzchni).

²⁵ Madurowicz, Podraza, *Regiony*, 151, tab. 36. T. Ladenberger podaje jako najgęściej zaludnione obszary dekanatów proszowickiego (57 os./km²) oraz witowskiego (55 os./km²). Ladenberger, „Rozmieszczenie”, 341.

²⁶ Na terenie powiatu znajdowało się miasto Działoszyce, a większa część parafii znajdowała się w innym powiecie, stąd też wyższa (najwyższa wśród parafii) gęstość zaludnienia 100,1 os./km². Spis Poniatowskiego pozwala na weryfikację tych danych z uwzględnieniem całego terenu parafii leżącego także poza powiatem proszowickim, otrzymujemy wtedy wartość 45,2 os./km².

²⁷ W Skalbmierzu osiem małych osiedli znajdowało się poza granicami powiatu na obszarze o małej powierzchni ok. 16 km², ponadto nie zachował się spis dla wsi Sokolniki. Na podstawie spisu Poniatowskiego parafia skalbmierska odznaczała się trochę niższą gęstością zaludnienia od tej otrzymanej na podstawie niepełnych danych ze spisów Komisji – 42,6 os./km² w stosunku do 49,1 os./km².

Mapa 2. Gęstość zaludnienia parafii powiatu proszowickiego pod koniec XVIII wieku na podstawie spisów Komisji Porządkowej Cywilno-Wojskowej

Źródło: ANK, Akta Komisji Porządkowej Cywilno-Wojskowej Województwa Krakowskiego, sygn. 29/30/0/3/41, 50–52; opracowanie własne.

Wawrzeńczyce²⁸ i Poborowice²⁹. Uzupełniając dane w oparciu o spis Poniatowskiego, średnia gęstość wynosi ponad 53 os./km²³⁰. Jakkolwiek gęstość zaludnienia w powiecie mieściła się w szerokim przedziale 23,2–100,1 os./km², poza przypadkami skrajnymi nie była ona specjalnie zróżnicowana. Było to w znacznej mierze uwarunkowane odmienną powierzchnią poszczególnych parafii – obok małej parafii Małoszów (niecałe 3 km²), składającej się tylko z siedziby para-

²⁸ Problemem jest liczba ludności miasteczka Wawrzeńczyce. Jeśli wziąć pod uwagę jej wartości zawarte w spisie Poniatowskiego, gęstość zaludnienia całej parafii wynosiłaby ok. 61,6 os./km².

²⁹ Brak spisu dla Dobranowic powoduje znaczne zaniżenie gęstości zaludnienia, szczególnie że parafia ta była mała (334 osoby). W spisie Poniatowskiego Dobranowice liczyły 167 osób, a cała parafia 625 osób, co dawałoby znacznie wyższą gęstość zaludnienia 43,4 os./km² (w stosunku do 23,2 os./km² na podstawie zachowanych danych ze spisów Komisji).

³⁰ Dodając brakujące dane trzech parafii i miejscowości z wymienionych wyżej parafii, średnia gęstość zaludnienia w powiecie była wyższa (53,6 os./km²), podobnie wyłączając cztery parafie, które budzą wątpliwości (licząc wskaźnik dla 25 parafii), gęstość wynosi 53,4 os./km².

fii, istniały duże obszary parafii skalbmierskiej (74,5 km² położone w powiecie, łącznie 90,4 km²). Na wysoką gęstość zaludnienia największy wpływ miały miasta, szczególnie gdy sama powierzchnia parafii nie była duża (Witów, Słomniki). Gęstość zaludnienia parafii, w których położone były miasta, wynosiła ponad 60 os./km²³¹. Ponadto na mapie nr 2 zwracają uwagę trzy parafie położone na północy powiatu: Prandocin, Zielenice, Wrocimowice, a także częściowo Pałecznicza, których gęstość zaludnienia jest niższa niż pozostałych terenów. Wynika to z występowania na tym terenie gorszej jakości gleb (np. rzędzin) niż na południu³².

Niewątpliwie dla większości parafii powiatu gęstość zaludnienia była wyższa niż przeciętna wartość dla całej Korony lub nawet samej Małopolski (odpowiednio 22 os./km² i 36 os./km²), a dorównywała przeciętnej gęstości zaludnienia Szwajcarii, Anglii (z Irlandią) czy Czech i Moraw³³. Powiat proszowicki, obok krakowskiego, należał do najgęściej zaludnionych obszarów Małopolski³⁴. Decydującym czynnikiem w powiecie proszowickim wpływającym na gęstość zaludnienia był rozwój gospodarki rolnej i folwarku. Wysokie plony pozwalały na wyżywienie większej liczby osób, a dobre gleby i intensywna uprawa roli wymagały dużej ilości rąk do pracy.

Spisy Komisji pozwalają zbadać nie tylko populację parafii, ale także poszczególne miejscowości. Możliwe jest również ustalenie struktury własności osad w powiecie i jej powiązania z demografią obszaru. Jedna miejscowość powiatu proszowickiego przypadała średnio na 3,7 km², co jest dobrym wskaźnikiem gęstości sieci osadniczej. Rzadsze położenie osad (powyżej 1 osady na 5 km²) występowało w przypadku pięciu parafii (Łętkowice, Prandocin, Słomniki, Działoszyce, Wawrzeńczyce), przy czym w Działoszycach było ono związane z niedostatkiem podstawy źródłowej³⁵, a parafia Łętkowice obejmowała tylko jedną miejscowość. Spisy Komisji notują w powiecie proszowickim ponad 200 osad (205–225), przy czym wahania w liczbach wynikają z problemów z klasyfikacją przysiółków, folwarków, czasami zabudowań wokół stojącej na trakcie karczmy.

³¹ Na podstawie wyłącznie spisów Komisji i tym samym tylko powierzchni części parafii działoszyckiej i skalbmierskiej, wartość ta będzie znacznie zawyżona (71,9 os./km²). Natomiast wyłącznie na podstawie danych ze spisu Poniatowskiego jest ona również wysoka – 62,2 os./km².

³² Anna Prochownik, „Powiat proszowicki – ziemia i ludzie”, w: *Ziemia proszowicka*, red. Kazimierz Szwajca (Kraków: Wydawnictwo Artystyczno-Graficzne, 1964), 15.

³³ Cezary Kukło, *Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej* (Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2009), 216–218, tab. 34. H. Madurowicz i A. Podraza dla województwa krakowskiego podają gęstość zaludnienia 39,6 os./km² (Madurowicz, Podraza, *Regiony*, 150).

³⁴ H. Madurowicz, A. Podraza, *Regiony*, 152.

³⁵ W Działoszycach obszar objęty spisami Komisji jest mniejszy niż obszar całej parafii – zaledwie 10,6 km² z 28,4 km²; sześć wsi znajdowało się poza powiatem proszowickim. Ujmując je w analizie, gęstość sieci osadniczej nie odbiega od średniej – 1 osada na 3,5 km².

Mapa 3. Struktura własności i liczba ludności miejscowości powiatu proszowickiego pod koniec XVIII wieku w świetle spisów Komisji Porządkowej Cywilno-Wojaskowej

Źródło: ANK, Akta Komisji Porządkowej Cywilno-Wojaskowej Województwa Krakowskiego, sygn. 29/30/0/3/41, 50–52; opracowanie własne.

Przy badaniu struktury własności najbardziej wiarygodnym zestawieniem jest nadal *Mapa województwa krakowskiego* Karola Buczka³⁶, do której odwoływali się także H. Madurowicz i A. Podraza, pisząc o regionach gospodarczych Małopolski. Istnieje także lustracja dóbr królewskich z 1789 roku, która zawiera informacje o czterech królewszczynach w powiecie proszowickim³⁷. Z założenia nie obejmowała ona jednak dóbr stołu królewskiego, które dominowały wśród własności królewskiej w powiecie³⁸. Z tego względu niestety lustracja nie niesie specjalnie istotnych informacji.

Tabela 1. Struktura własności w powiecie proszowickim w latach 1790–1792 według spisów Komisji Porządkowej Cywilno-Wojskowej (dane w liczbach bezwzględnych i wskaźniki struktury w %)

Rodzaj własności	Miasto			Wieś				Razem	Procent ludności
	liczba miejscowości	liczba ludności	procent ludności miejskiej	liczba miejscowości	liczba ludności	przeciętna wielkość wsi	procent ludności wiejskiej		
Dobra stołowe	3	2 055	43,05	7	656	94	2,22	2 711	7,91
Królewszczyny	–	–	–	6	1 510	252	5,12	1 510	4,40
Dobra duchowieństwa świeckiego (kościelne)	2	1 249	26,16	21	3 097	147	10,49	4 346	12,67
Dobra zakonne	1	666	13,95	21	4 396	209	14,89	5 062	14,76
Dobra poklasztorne	–	–	–	9	1 799	200	6,09	1 799	5,25
Dobra szlacheckie	1	804	16,84	115,5	18 062	156	61,19	18 866	55,01
Razem	7	4 774	100,00	179,5	29 520	164	100,00	34 294	100,00

Źródło: ANK, Akta Komisji Porządkowej Cywilno-Wojskowej Województwa Krakowskiego, sygn. 29/30/0/3/41, 50–52.

³⁶ Karol Buczek, red. *Mapa województwa krakowskiego z doby Sejmu Czteroletniego 1788–1792. Źródła i metoda* (Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1930).

³⁷ Dokonano lustracji czterech wsi (Boronice, Łętkowice, Pieczenigi, starostwo przemyskowskie) i jedyne go wybraniec twa w powiecie w Łętkowicach.

³⁸ Alicja Falniowska-Gradowska, Irena Rychlikowa, wyd., *Lustracja województwa krakowskiego 1789. Cz. 1: Powiat krakowski, proszowicki i ksiąski* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Akademii Umiejętności, 1962–1963), XIII.

W stosunku do stanu ze spisu z 1787 roku można uznać, że analiza na podstawie materiałów Komisji pomija odpowiednio: 18 wsi szlacheckich, 2,5 wsi należących do dóbr stołowych, 3,5 wsi kościelnych, 2,5 wsi zakonnych, 1,5 wsi poklasztornych, co daje razem 28 osad wiejskich. W spisach Komisji uwzględniono wobec tego wszystkie miasta i 87% wsi³⁹.

Tabela 2. Najważniejsi posiadacze ziemi w powiecie proszowickim pod koniec XVIII wieku

Właściciel	Rodzaj własności	Liczba miejscowości
Dobra stołu królewskiego	dobra stołowe	13
Biskup krakowski	duchowieństwa świeckiego	10 (+ 2 części wsi)
Andrzej Zamoyski ordynat	szlacheckie	8 (+ 2 części wsi)
Kapituła katedralna krakowska	duchowieństwa świeckiego	7 (+ 1 część wsi)
Opactwo cystersów w Mogile	zakonne	7
Urszula z Morsztynów Dembińska starościna wolbromska	szlacheckie	7
Opactwo norbertanów w Hebdowie	zakonne	7
Andrzej Rogala Zawadzki podstoli czernichowski	szlacheckie	6
Eliasz z Granowa Wodzicki starosta krakowski	szlacheckie	5
Anna Kluszevska wdowa po kasztelanie wojnickim	szlacheckie	5

Źródło: ANK, Akta Komisji Porządkowej Cywilno-Wojskowej Województwa Krakowskiego, sygn. 29/30/0/3/41, 50–52; Bolesław Kumor, wyd., „Spis ludności diecezji krakowskiej prymasa Michała Jerzego Poniatowskiego z 1787 roku”, *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* 37 (1978), 363–393, t. 38 (1979), 156–160.

W powiecie proszowickim dominowały dobra szlacheckie, choć większość miast należała do dóbr stołu królewskiego. Ponad 50% ludności całego powiatu, w tym większość mieszkańców wsi (61,2%), żyła we wsiach szlacheckich. Odsetek ten nie był jednak aż tak wysoki jak w innych powiatach Małopolski⁴⁰. Dobra szlacheckie nie przyjmowały kształtu dużych kompleksów magnackich, była to raczej własność szlachty średniej lub pojedyncze wsie znaczniejszych rodów

³⁹ Por. Madurowicz, Podraza, *Regiony*, tab. 58.

⁴⁰ Powiat lelowski i krakowski charakteryzowały się podobnym odsetkiem, ksiąski nieznacznie wyższym, natomiast powiaty woj. sandomierskiego, jak opoczyński czy wiślicki, wybijały się pod tym względem: 78% i 70% ludności wiejskiej tych powiatów mieszkało w osadach szlacheckich (Madurowicz, Podraza, *Regiony*, 174, tab. 64).

(Mierosławski, Małachowski, Wodzicki)⁴¹. Średnio jeden właściciel szlachecki posiadał jedynie 1,8 miejscowości, 56% z nich było właścicielami jednej lub części wsi. Największym szlacheckim posiadaczem ziemi w powiecie był ordynat Andrzej Zamoyski, właściciel dwóch kluczy: dobiesławskiego⁴² i wojciechowskiego (w sumie 8 wsi i 2 części wsi). Warto zwrócić uwagę, że na terenach nad Wisłą, będącą ważnym szlakiem handlowym, własność szlachecka jest rzadziej obecna, ustępując własności duchownej, ale także królewskiej (starostwo przemyskowskie).

Tabela 3. Najważniejsi posiadacze ziemi w powiecie proszowickim według liczby mieszkańców dóbr pod koniec XVIII wieku na podstawie spisów Komisji Porządkowej Cywilno-Wojskowej*

Właściciel	Rodzaj własności	Liczba ludności w dobrach	Procent ludności powiatu
Wielkorządy krakowskie	dobra stołowe	2 711	7,91
Opactwo cystersów w Mogile	zakonna	1 721	5,02
Opactwo norbertanów w Hebdowie	zakonna	1 347	3,93
Andrzej Zamoyski ordynat	szlachecka	1 113	3,25
Biskup krakowski	kościelna	1 060	3,09
Maryanna Jabłonowska kasztelanowa połaniecka	szlachecka	930	2,71
Wikariusze katedralni krakowscy	kościelna	911	2,66
Urszula z Morsztynów Dembińska starościna wól-bromska	szlachecka	848	2,47
Piotr Małachowski wojewoda krakowski	szlachecka	685	2,00
Królewszczyzny	królewska	682	1,99

* Pominięto miejscowości niewystępujące w spisach Komisji, stąd różnice w stosunku do innych źródeł (np. spisu z 1787 r.).

Źródło: ANK, Akta Komisji Porządkowej Cywilno-Wojskowej Województwa Krakowskiego, Archiwum Narodowe w Krakowie, sygn. 29/30/0/3/41, 50–52.

Mimo szlacheckiego charakteru własności w powiecie, inne rodzaje własności też były reprezentowane. Dobra kościelne, zakonne i stołu królewskiego miały inny charakter niż omawiane wyżej szlacheckie. W dobrach kościelnych,

⁴¹ Według H. Madurowicz i A. Podraży w powiecie nieco ponad 1/3 wsi zorganizowana była w 10 kluczy. Przeciętnie w jeden klucz wchodziło 4,5 wsi, stąd były one niewielkie. Sytuacja ta była typowa dla gęsto zaludnionych obszarów rolniczych (Madurowicz, Podraza, *Regiony*, 182, tab. 70 – *nota bene*, podana liczba wsi szlacheckich jest o 1 większa niż ta w tabeli 55).

⁴² Klucz Dobiesławice był największy w powiecie, obejmował Dobiesławice, Draczowice, Kaczowice, Sędziszowice, Zysławice, Prokocice, część Donatkowic i Stojanowic.

zakonnych i poklasztornych⁴³ mieszkało łącznie 32,7% ludności spisanej przez Komisję Porządkową Cywilno-Wojskową. Mapa nr 3 ukazuje skupiska dóbr duchownych na terenie parafii Prandocin (należące do opactwa cystersów w Mogile) oraz wzdłuż Wisły – w parafiach Wawrzeńczyce (biskup krakowski) i Brzesko Nowe (opactwo norbertanów w Hebdowie). Dobra duchowieństwa świeckiego należały głównie do biskupa krakowskiego (m.in. dwa klucze: Sielec i Jaksice) i do kapituły katedralnej krakowskiej. Biskup ustępował tylko wielkorządom krakowskim jeśli chodzi o liczbę posiadanych miejscowości w powiecie (tab. 2). Warto ponadto wspomnieć, że miasto Skalbmierz przynależało do wikariuszy kapituły katedralnej krakowskiej oraz miejscowej kolegiaty. Pojedyncze miejscowości lub ich części znajdowały się w posiadaniu Akademii Krakowskiej. Do plebanii zwykle przynależała część wsi, niestety spisy Komisji często nie zawierają tego typu informacji. Tylko w niektórych przypadkach określono⁴⁴, która część wsi przynależała do plebanii, albo – jak w Pałecznicy – dokonano rozróżnienia na chałupy plebańskie i dworskie.

Ponadto pewne zakony dysponowały uposażeniem na terenie powiatu. W drugiej połowie XVIII wieku największym właścicielem ziemi było opactwo benedyktynów w Tyńcu, jednak w związku ze znalezieniem się po I rozbiorze poza granicami Rzeczypospolitej, zakon utracił swoje posiadłości⁴⁵. Obok zmian w statusie własności wynikających z konfiskaty dóbr klasztornych, Skarb Korony przejął również dobra biskupstwa krakowskiego na mocy uchwały sejmowej z 27 lipca 1789 roku⁴⁶. W 1792 roku stan poprzedni został na chwilę przywrócony⁴⁷. Wzorując się na H. Madurowicz i A. Podrazie, zmian nie uwzględniono w niniejszej pracy⁴⁸. Organizacja i stosunki demograficzne w tych miejscowościach nie utraciły swojego wcześniejszego charakteru mimo zmiany właściciela.

⁴³ Chodzi o kategorię dóbr należących wcześniej do klasztorów, które po I rozbiorze znalazły się poza granicami państwa (opactwo benedyktynów w Tyńcu i benedyktynek w Staniątkach). Ich dobra uległy konfiskacie w 1786 r., a następnie zostały wystawione na licytację (Buczek, *Mapa województwa*, 62).

⁴⁴ W Przemykowie, Słomnikach i Skalbmierzu znajdowały się chałupy, których sposób wydzielenia wskazuje na to, że podlegały plebanii. Poza tym w Kościelcu, Nowym Brzesku i Prandocinie wydzielono części wsi, które należały do plebanii, ale znajdowały się w niej raczej inne zabudowania niż chłopskie, np. szpital. W pozostałych miejscowościach mamy zaznaczone plebanie, nie wiadomo jednak, jakie inne zabudowania w osadzie mogły do nich przynależeć.

⁴⁵ Chodzi o sześć miejscowości o liczbie ludności pod koniec XVIII w. wynoszącej ok. 1050 osób. Podobny los spotkał posiadłości benedyktynek staniąteckich (Buczek, *Mapa województwa*, 62).

⁴⁶ *Volumina Legum*, t. IX, Kraków 1889, s. 104; Bolesław Kumor, *Dzieje diecezji krakowskiej do roku 1795*, t. 1 (Kraków: Wydawnictwo św. Stanisława BM Archidiecezji Krakowskiej, 1998), 259.

⁴⁷ Buczek, *Mapa województwa*, 62.

⁴⁸ Madurowicz, Podraza, *Regiony*, 168.

Przemiany te nie znalazły też odzwierciedlenia na mapie Karola Buczka⁴⁹. Na terenie powiatu mieścił się jeden klasztor – norbertanów w Hebdowie. Jego dobra były położone w pobliżu, na terenie parafii Brzesko Nowe i Brzesko Stare, jedynie Gunów leżał w parafii skalbmierskiej na północy. Niewiele większym majątkiem (przynajmniej pod względem potencjału demograficznego) dysponował klasztor cystersów w Mogile, największy posiadacz zakonny w powiecie. Należał do niego klucz kacicki z najludniejszą wsią powiatu Prandocin oraz dwie wsie położone w innych parafiach – czulickiej i igołomskiej.

Struktura własności ziemi w powiecie proszowickim wiązała się jednak przede wszystkim z położeniem na tym terenie dóbr stołu królewskiego należących do wielkorządów krakowskich. Na dobra stołowe składały się trzy miasta z siedmiu ogółem oraz dziewięć wsi. Niestety nie istnieją spisy Komisji dla klucza Sierosławice, położonego na terenie parafii Stare Brzesko. Aż 43% ludności miejskiej zamieszkiwało dobra stołowe i choć na wsi odsetek ten był znikomy, ogółem 8% ludności powiatu żyło w miejscowościach należących do wielkorządów. Natomiast udział królewszczyzn w strukturze własności nie miał właściwie znaczenia (sześć osad). Warto podkreślić, że jakkolwiek dobra szlacheckie przeważały w powiecie, to jednak największymi właścicielami byli król i Kościół. Przewaga szlachty wynikała z dużej liczby małych właścicieli, posiadaczy często drobnych dóbr, a nie z istnienia wielkich majątków.

Dokonywanie porównań między poszczególnymi rodzajami własności w powiecie jest utrudnione ze względu na różne rzędy wielkości – w przypadku wsi szlacheckich dysponujemy ponad setką osad i 18 tysiącami zamieszkujących w nich ludzi, ale we wsiach w dobrach stołowych żyło niewiele ponad 500 osób (siedem wsi). Tym samym dane dla drugiej z grup są bardziej podatne na wszelkie niedoskonałości wynikające z uwarunkowań lokalnych lub niedostatków bazy źródłowej. Podobnie sytuacja wygląda z miastami, których jest tak mało, że trudno uogólniać różnice między nimi i formułować zasady dotyczące miast zakonnych, szlacheckich czy stołu królewskiego.

Można jednak ostrożnie zwrócić uwagę na parę szczegółów. Z tabeli 1 wynika, że przeciętna wielkość wsi w powiecie wynosiła ok. 164 mieszkańców. Zbliżona do tej wartości była wielkość wsi szlacheckich⁵⁰, spore natomiast różnice pojawiają się we wsiach zakonnych, które są znacznie większe (przeciętnie 200 osób), podczas gdy wsie duchowieństwa świeckiego są tylko niewiele mniejsze od szlacheckich. Jakkolwiek wsi poklasztornych było niewiele, reprezentowane były przez równie wysoką liczbę ludności jak dobra zakonne, co może

⁴⁹ Buczek, *Mapa województwa*, 62.

⁵⁰ Niemniej wielkość przeciętnej wsi jest warunkowana w dużym stopniu wielkością wsi szlacheckich, ponieważ ich było najwięcej.

wskazywać na pewną regułę. Przeciętna wielkość miasta w powiecie wynosiła 682 osoby (ale z danymi dla części Wawrzeńczyce), przy czym dokonywanie porównań między dobrami stołowymi, szlacheckimi i zakonnymi w przypadku ośrodków miejskich mija się z celem. Gdyby kierować się liczbą ludności Wawrzeńczyce ze spisu Poniatowskiego, przeciętna wielkość miasta w powiecie wzrasta do 784 mieszkańców.

Tabela 4. Miasta powiatu proszowickiego pod koniec XVIII wieku

Nazwa miejscowości	Rodzaj własności	Liczba domów wg spisów Komisji	Liczba ludności wg spisu z 1787 r.	Liczba ludności wg spisów Komisji	Procent ludności miejskiej
Działoszyce	Maryanna Jabłonowska kasztelanowa połaniecka	101	488	804	16,84
Koszyce	dobra stołowe	78	449	429	8,99
Nowe Brzesko	klasztor norbertanów w Hebdowie	136	822	666 ^a	13,95
Proszowice	dobra stołowe	111	853	737	15,44
Słomniki	dobra stołowe	126	774	889	18,62
Skalbmierz	wikariusze kapituły katedralnej krakowskiej, kolegiata w Skalbmierzu	107	661	911	19,08
Wawrzeńczyce	biskup krakowski ^b	58	1 056	338	7,08
Razem	×	717	5 103	4 774	100,00

^a Wraz z folwarkiem Bugaj położonym obok Brzeska populacja liczyła 745 osoby. W spisie z 1787 r. nie pojawia się Bugaj, co pozwala przypuszczać, że został on ujęty łącznie z miastem.

^b Sufragani krakowscy byli także nominalnymi proboszczami w Wawrzeńczycach.

Źródło: ANK, Akta Komisji Porządkowej Cywilno-Wojskowej Województwa Krakowskiego, Archiwum Narodowe w Krakowie, sygn. 29/30/0/3/41, 50–52; Kumor, „Spis ludności”.

Tabela 5. Liczba ludności wsi powyżej 300 mieszkańców w powiecie proszowickim pod koniec XVIII wieku razem z rodzajem własności na podstawie spisów Komisji Porządkowej Cywilno-Wojskowej

Nazwa miejscowości	Przynależność parafialna	Liczba ludności	Rodzaj własności wsi
1	2	3	4
Prandocin	Prandocin	889	zakonna
Topola	Skalbmierz	598	szlachecka
Kazimierza Wielka	Kazimierza Wielka	566	szlachecka
Niedźwiedź	Niedźwiedź	494	szlachecka

1	2	3	4
Bierków	Bierków	464	szlachecka
Łętkowice	Łętkowice	414	królewska
Cudzynowice	Cudzynowice	410	szlachecka
Przemków	Przemków	395	królewska
Książnice Wielkie	Książnice Wielkie	360	duchowieństwa świeckiego
Kościelec	Kościelec	339	szlachecka
Pałecznicza	Pałecznicza	335	szlachecka
Złotniki	Wawrzeńczyce	322	zakonna
Ostrów	Kościelec	313	poklasztorna
Skrzeszowice	Bierków	303	szlachecka

Źródło: ANK, Akta Komisji Porządkowej Cywilno-Wojskowej Województwa Krakowskiego, Archiwum Narodowe w Krakowie, sygn. 29/30/0/3/41, 50–52.

Również ważne, jak omówienie rodzaju własności ziemi w powiecie, było rozmieszczenie ludności między miastami a wsiami. Przeważająca liczba ludności zamieszkiwała wsie (29 520 osób⁵¹). W powiecie istniało siedem miast⁵², przy czym Wawrzeńczyce niekiedy występują w źródłach jako wieś.

Miasta zamieszkiwało niecałe 14% populacji (4774 osób w 715 dymach)⁵³. Tym samym powiat wypadł nieco gorzej na tle całego województwa (18,3% ludności w miastach)⁵⁴. Były to miasta małe, jedynie w Wawrzeńczycach (i można to stwierdzić na podstawie spisu z 1787 r., a nie materiałów Komisji) liczba ludności nieznacznie przekraczała tysiąc. W Małopolsce nie było to zjawisko dziwne, po Krakowie największy Pińczów miał nieco ponad 3 tysiące mieszkańców, a obok niego tylko Opatów i Kozienice ponad 2 tysiące⁵⁵. Niemniej, w porównaniu z terenami całej Rzeczypospolitej, miejska sieć osadnicza w terenie była gęstsza – w zależności od tego, czy Wawrzeńczyce uznamy za miasto czy nie, jedno miasto w powiecie przypadało na 99–116 km², co jest bardzo dobrym wynikiem w porównaniu nawet z tak dobrze rozwiniętymi terenami, jak województwa kaliskie (1 miasto/135 km²) czy całość krakowskiego (1 miasto/282 km²),

⁵¹ Nie włączamy tutaj trzech brakujących parafii.

⁵² Proszowice, Słomniki, Brzesko Nowe, Działoszyce, Skalbierz, Koszyce, Wawrzeńczyce.

⁵³ Współczynnik urbanizacji wyłącznie z omawianych spisów Komisji – 13,9%. Gdyby włączyć Wawrzeńczyce jako miasto, wynosiłby on mniej 12,9%. Z kolei gdyby wziąć pod uwagę ludność Wawrzeńczyce podaną na podstawie spisu Poniatowskiego oraz braki w trzech parafiach, przy 7 miastach współczynnik wzrósłby do ok. 13,7%. Oparcie się wyłącznie na spisie Poniatowskiego, ale uwzględniając Wawrzeńczyce, wskazuje na współczynnik urbanizacji równy 12,6%. Można więc przyjąć, że wartość ta będzie się wahać między 12,5 a 14%.

⁵⁴ Madurowicz, Podraza, *Regiony*, 157.

⁵⁵ Tamże, 160.

o województwach kijowskim czy braćławskim nie wspominając (1 miasto/po-
nad 500 km²)⁵⁶. Przeciętna liczba mieszkańców miasta wynosiła 682 osoby (bez
Wawrzeńcyc – 739). Wyniki te są porównywalne do tych uzyskanych przez
H. Madurowicz i A. Podrazę (674 osób)⁵⁷. Liczba miast w powiecie nie odbiegała
zasadniczo od innych terenów, więcej ich było tylko w powiecie lelowskim (15)
i krakowskim (7)⁵⁸. Należy również podkreślić, że podział na ludność miejską
i wiejską ma charakter arbitralny (jak widać to w przypadku Wawrzeńcyc) i nie
oznacza bynajmniej, że ludność miasteczek nie trudniła się rolnictwem.

Trzy miasta (Proszowice, Słomniki, Koszyce) należały do dóbr stołowych
wielkorządców krakowskich, a ich mieszkańcy stanowili ponad 40% całości lud-
ności miejskiej. Największe miasto, Skalmierz, oraz Nowe Brzesko, należały do
dóbr duchownych, Działoszycy były jedynym miastem prywatnym w powiecie;
spisy ludności żydowskiej posiadamy natomiast tylko dla Koszyc i Działoszyc.
O ile w przypadku tych pierwszych liczba ta nie ma żadnego znaczenia (5 osób),
o tyle Żydzi w Działoszycach stanowili 55% populacji całego miasta, co wią-
zało się ze statusem miasta prywatnego. Brak spisów dla pozostałych miast nie
stanowi już więc większego problemu, szczególnie że dwa z pozostałych pięciu
należały do dóbr kościelnych.

Według typologii M. Boguckiej i H. Samsonowicza, opartej na kryterium
demograficznym, poza Koszycami (grupa IV), reszta miast powiatu należała do
grupy III⁵⁹. Również podawana przez nich liczba dymów na jedno miasto (149 dy-
mów/miasto rolnicze, 332 dymy/mniejsze miasto)⁶⁰ jest znacznie wyższa niż ta
dla miast powiatu proszowickiego, co tylko podkreśla ich małomiasteczkowy
charakter. Jedynie Nowe Brzesko posiada większą liczbą domów niż mogłoby to
wynikać z liczby ludności, co skutkowało niższym średnim zaludnieniem domu.
Niestety, posiadamy za mało materiału porównawczego, by na tej podstawie wy-
ciągać wnioski, tym bardziej że w skali makro to dobra duchowne odznaczały się
najmniejszą średnią liczbą dymów przypadających na jedno miasto⁶¹.

Warto zauważyć, że największe miasto powiatu (nie uwzględniając Wawrzeń-
cyc), Skalmierz, liczyło 911 mieszkańców, a więc było niewiele większe niż
najliczniejsza wieś, Prandocin (889 ludzi). Wsi zamieszkaných przez więcej niż

⁵⁶ Kukło, *Demografia*, 231, tab. 40.

⁵⁷ Madurowicz, Podraza, *Regiony*, 151, tab. 36.

⁵⁸ Tamże, tab. 55.

⁵⁹ Grupa I – powyżej 10 tys. mieszkańców, grupa II – 2–10 tys., grupa III – 600–2 tys., gru-
pa IV – poniżej 600. Maria Bogucka, Henryk Samsonowicz, *Dzieje miast i mieszczaństwa w Pol-
sce przedrozbiorowej* (Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Zakład Narodowy im. Osso-
lińskich, 1986), 371.

⁶⁰ Bogucka, Samsonowicz, *Dzieje*, 383, tab. 51. Dla sześciu miast bez Wawrzeńcyc średnia
wynosi 109,8 dymów/miasto.

⁶¹ Najwyższa była w miastach królewskich (Bogucka, Samsonowicz, *Dzieje*, 396).

300 mieszkańców było 14, a więc niekoniecznie kryterium wielkości decydowało o miejskim bądź wiejskim charakterze osady, a raczej funkcje, jakie miejscowość spełniała na rynku lokalnym, zajęcia, jakimi trudnili się mieszkańcy, a przede wszystkim tradycje i przeszłość osady – wszystkie miasta powiatu otrzymały prawa miejskie jeszcze w średniowieczu. Średnia wielkość wsi w powiecie wynosiła ok. 164 osoby⁶², przy czym niższa mediana wskazuje, że raczej przeważały miejscowości mniejsze, do 200 mieszkańców – aż 75% osad mieściło się w tym zakresie. Na mapie 3 wyraźnie widać, że w powiecie dominowało dużo gęsto położonych osad. Jak zwrócił uwagę T. Ladenberger, w diecezji krakowskiej w tym czasie przeważały osady do 100 mieszkańców⁶³, na tym tle wsie w powiecie proszowickim były ludne, co wiązało się z żyznością gleb. Jak wynika z tabeli 5, najludniejsze wsie w większości były równocześnie siedzibą parafii, z wyjątkiem Topoli w parafii skalbmierskiej. Również na mapie nr 3 można zauważyć, że w jednej parafii zazwyczaj istniał tylko jeden ośrodek skupiający większą liczbę ludności niż pozostałe. Przeważały wsie szlacheckie, co jednak bardziej wynika z ogólnej struktury własności w powiecie niż z innych czynników.

Z podziałem na ludność miejską i wiejską wiąże się kwestia zróżnicowania wyznaniowego ludności powiatu, a dokładniej – rozmieszczenie ludności żydowskiej, które przedstawiono na mapie 4. Spisy Komisji dla powiatu proszowickiego nie odnotowały żadnych innowierców. Warto wspomnieć, że spis Poniatowskiego z 1787 roku dla dekanatów powiatu donosił o siedmiu innowiercach, przy czym tylko trzy osoby mieszkały we wsi Kózki⁶⁴. Natomiast sytuacja odmiennie kształtowała się w przypadku Żydów. Spisy Komisji w omawianych parafiach wyszczególniają 1078 Żydów, czyli 3,14% całej populacji ujętej w źródle, w 88 miejscowościach⁶⁵. Niestety w spisach Komisji dane dotyczące Żydów obejmują tylko dwa miasta: Działoszycę i Koszycę, oraz informację, że w Wawrzeńczycach nie ma żadnych ludzi wyznania mojżeszowego. Jednak dokonując porównania ze spisem

⁶² Tym samym była ona niższa niż wartość dla całego województwa krakowskiego, gdzie średnia wielkość wsi wynosiła 192 ludzi. Madurowicz, Podraza, *Regiony*, 150.

⁶³ Ladenberger, „Rozmieszczenie”, 343.

⁶⁴ Pozostali zamieszkiwali Kamyszów leżący poza powiatem proszowickim (Bolesław Kumor, wyd., „Spis ludności diecezji krakowskiej prymasa Michała Jerzego Poniatowskiego z 1787 roku”, *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* 38 (1979), 5: 158).

⁶⁵ Istnieje również zbiorcze zestawienie ludności żydowskiej z powiatów krakowskiego i proszowickiego (miejscowościami) za rok 1790 (por. Kamila Follprecht, wyd., *Ludność żydowska województwa krakowskiego w czasie Sejmu Czteroletniego. Spisy powiatów krakowskiego, ksiąskiego, lelowskiego i proszowickiego z lat 1790–1792 ze zbiorów Archiwum Państwowego w Krakowie*, Kraków: Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, 2008, XIII). Ze względu na to, że większość spisów katolików pochodzi z lat 1791 i 1792, wykorzystywano tylko imienne spisy z tych lat, a nie zbiorcze zestawienie. Niesie ono jednak istotne informacje o brakach w ludności żydowskiej, ponieważ czasami podaje liczbę Żydów w miejscowościach, dla których nie zachowały się spisy imienne z lat późniejszych (por. przypis 2).

Mapa 4. Rozmieszczenie ludności żydowskiej w powiecie proszowickim pod koniec XVIII wieku na podstawie spisów Komisji Porządkowej Cywilno-Wojskowej*

* W parafii Prandocin zaznaczono jako jeden punkt ludność żydowską w całym kluczu kacicim, co wynika ze zbiorczego zestawienia w materiałach Komisji.

Źródło: ANK, Akta Komisji Porządkowej Cywilno-Wojskowej Województwa Krakowskiego, ANK, sygn. 29/30/0/341, 50–52; opracowanie własne.

Poniatowskiego, liczba żydowskiej ludności miejskiej ujęta w spisach Komisji jest wyższa (448 osób w stosunku do 293 w spisie z 1787 r.). W spisie Poniatowskiego nie zanotowano żadnych Żydów w Wawrzeńczycach, Nowym Brzesku i Skalbmierzu, czyli wszystkich dobrach kościelnych. Ponadto podano 10 Żydów w Proszowicach i 9 w Koszycach, w związku z czym dokładność spisów Komisji wypada korzystniej, tym bardziej że dla Działoszyc, posiadających własną gminę żydowską, notują one 443 osoby, a spis Poniatowskiego tylko 274. Różnice między tymi dwoma źródłami sprowadzają się więc właściwie wyłącznie do niedoboru Żydów na wsi, co niekoniecznie należy wiązać z pominięciami ludności, ale raczej brakami w podstawie źródłowej (nie wszyscy właściciele dóbr dostarczyli Komisji żądane dane). Niemniej braki nie powodują, że badanie ludności żydowskiej jest niemożliwe⁶⁶. Na mapie 4 przedstawiono jedynie występowanie Żydów w powiecie, ujmując łącznie niedobory wynikające zarówno z niedostatków podstawy źródłowej⁶⁷, jak i z rzeczywistego braku przedstawicieli tej grupy ludności w miejscowościach. Porównanie do spisu Poniatowskiego nie pozwala na zarysowanie spójnego obrazu również ze względu na kilkuletni odstęp czasowy, mobilność ludności żydowskiej, trudności w jej spisaniu i częste występowanie jednej lub zaledwie dwóch rodzin w miejscowości.

Więcej Żydów zamieszkiwało wsie niż miasta powiatu (58,4% żydowskiej ludności), jednak prawie cała ludność miejska skupiała się w Działoszycach należących do Jabłonowskich (443 osoby z 448 z przedstawicieli ludności miejskiej)⁶⁸, podczas gdy we wsiach Żydzi mieszkali głównie w karczmach i browarach – o prawie 70% wiemy na pewno, że zostali wymienieni jako mieszkańcy takich gospodarstw⁶⁹. Zaledwie w 14 osadach mieszkało ich więcej niż 10 osób. Przeciętnie we wsiach, z których posiadamy spisy Żydów, zamieszkiwało 13,1 osób wyznania mojżeszowego (mediana 6), ale w ponad 90% osad liczba Żydów nie przekraczała 14 osób. Poza kluczem kacickim (zbiorczo 48 osób) najwięcej Żydów żyło w Zagrodach Królewskich Proszowickich (25 osób) i Słomniczkach (21 osób), czyli dobrach stołowych. Zdecydowana większość ludności żydowskiej

⁶⁶ Szczególnie że w dekanatach Proszowice i Witów, jak wskazuje M. Surdacki, w połowie XVIII w. ludność żydowska stanowiła mniej niż 1% całej ludności (Surdacki, „Ludność”, 173).

⁶⁷ Największe braki dotyczą prawdopodobnie parafii Książnice Wielkie, gdzie spis Poniatowskiego wymienia 80 Żydów, a spisy Komisji jedynie 5.

⁶⁸ Żydzi w Działoszycach stanowili 55% ludności całego miasta.

⁶⁹ Możliwe, że karczem i browarów było więcej, ponieważ spisy w tym zakresie nie są najbardziej dokładne. Jednak wśród Żydów zamieszkujących wsie 228 mieszkało w browarach (38,9%), a 178 w karczmach (30,4%). W browarach Żydzi zdecydowanie dominowali nad katolickimi mieszkańcami (tylko 66 osób), zaś wśród mieszkańców karczem proporcje układały się po połowie. Wynikało to z tego, że Żydzi w karczmach byli głównie arendarzami bądź karczmarzami – w powiecie na 53 karczmy ze spisów (nie wiadomo, czy nie było ich więcej) wymieniono 4 arendarzy żydowskich, 11 szynkarzy i 9 karczmarzy, na 39 browarów przypadało z kolei 13 arendarzy żydowskich.

zamieszkiwała dobra szlacheckie (79,1% ludności), także w przypadku wsi (65% żydowskiej ludności wiejskiej, 408 osób). Wielu Żydów żyło także w dobrach zakonnych (ok. 8%), dobrach stołowych (ok. 5%) i dobrach poklasztornych (ok. 4%). W pozostałych rodzajach własności mieszkało ich mniej niż 40 osób, z tego też powodu trudno porównywać strukturę ludności między miejscowościami należącymi do poszczególnych rodzajów własności. Należy jednak pamiętać, że niewielka liczba Żydów zamieszkujących inne dobra niż szlacheckie wynikała także z ogólnej struktury własności w powiecie proszowickim i dominacji dóbr szlacheckich. W stosunku do ogółu ludności zamieszkującej miasta i wieś powiatu, odnotowani Żydzi stanowili 4,5% ludności dóbr szlacheckich, mimo braków w podstawie źródłowej dotyczących ok. 50% wsi.

Również rozmieszczenie szlachty i duchowieństwa w powiecie nie było równomierne. Spisy notują 502 osoby stanu szlacheckiego. Wśród tej grupy mogły wystąpić jednak pewne braki. Przykładowo, w przypadku podstarościch nie sposób stwierdzić, czy dana osoba pochodziła ze szlachty czy z mieszczaństwa, podobnie nie zawsze w spisach sam użyty tytuł jest na tyle jednoznaczny, że pozwala przyporządkować osobę do danej grupy społecznej. W przypadku duchownych zostali oni ujęci jako osobny stan, nawet jeśli źródło wskazuje jasno, że pleban wywodził się ze szlachty. Zdecydowana większość szlachty zamieszkiwała wieś (482 osoby, 96%), jedynie 20 osób zostało spisanych w miastach: 13 w Proszowicach, 4 w Słomnikach i 3 w Skalbmierzu. Na wsi 56,4% osób stanu szlacheckiego zamieszkiwało wieś szlacheckie, ale należy pamiętać, że wynikało to także z dominacji tego typu własności w powiecie. Jedyne 35 osób (7,3% szlachty ze wsi) spisano w królewskich miastach i dobrach stołowych. Można stwierdzić, że w przeważającej większości mamy do czynienia z drobną szlachtą osiadłą lub zarządcami dóbr pochodzenia szlacheckiego⁷⁰.

Duchowieństwo również zamieszkiwało w większości na wsi. Co oczywiste, najczęściej spotykani byli plebani i wikariusze. Na 58 osób stanu duchownego tylko 15 (25,9%) było zakonnikami: 14 zostało spisanych jako norbertanie z klasztoru w Hebdowie, i jeden dominikanin, który pełnił funkcję dyspozytora w Górcie Stąginiowskiej należącej do konwentu św. Trójcy w Krakowie. Pozostałe 43 osoby należały do duchowieństwa świeckiego, z czego tylko 12 zamieszkiwało miasta⁷¹.

⁷⁰ Szerzej na temat szlachty w województwie krakowskim na podstawie spisów Komisji pisała Alicja Falniowska-Gradowska, „Szlachta województwa krakowskiego w świetle spisów parafialnych z lat 1790–1792”, w: *Ojczyzna bliższa i dalsza. Studia historyczne ofiarowane Feliksowi Kirykowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, red. Jacek Chrobaczyński, Andrzej Jureczko, Michał Śliwa (Kraków: Wydawnictwo i Drukarnia Secesja, 1993), 497–504. Autorka liczbę szlachty w powiecie proszowickim oblicza na 498 osób.

⁷¹ Dwie osoby w Brzesku Nowym, trzy w Koszycach, cztery w Proszowicach i trzy w Słomnikach.

Mimo braków w podstawie źródłowej, możliwe jest otrzymanie stosunkowo spójnego obrazu populacji powiatu. Spis Poniatowskiego jako źródło pełniejsze zawiera informacje o wszystkich miejscowościach, jednak spisy Komisji nieraz okazują się dużo bardziej dokładne: podają większą liczbę mieszkańców, a ze względu na to, że są imienne, nie ma możliwości pomyłek rachunkowych, oraz podają dane o stanie społecznym (szlachta, duchowieństwo). Nawet w przypadku Żydów notują ich w Działoszycach znacznie więcej niż spis Poniatowskiego. Z tego względu rozmieszczenie ludności w powiecie na podstawie spisów Komisji dostarcza wielu istotnych informacji i wskazuje wyraźnie, że życie społeczności toczyło się na wsi, a nie w mieście.

Struktura własności w powiecie proszowickim z końca XVIII wieku ukształtowała się znacznie wcześniej, już w czasach późnego średniowiecza. Szlachta przez wieki nabywała ziemię pod folwark ze względu na korzystne warunki glebowe. Jednak położenie geograficzne (ze względu na bliskość Krakowa) powodowało, że dużymi właścicielami w powiecie pozostawało duchowieństwo świeckie oraz pobliskie zakony. Największe dobra należały niezmiennie do dóbr stołowych (wielkorządy krakowskie). Z kolei dobra szlacheckie były rozdrobnione, a większość szlachty skupiała się w okolicznych dworach, a nie małych miastach powiatu. Poza zamieszkałymi w Hebdowie norbertanami w powiecie występowało tylko duchowieństwo świeckie, czerpiące zyski głównie z plebanii.

Ośrodki miejskie nie były duże. Niewielka odległość od Krakowa powodowała, że ludność napływała do dużego miasta, a nie do małych, lokalnych ośrodków, które pełniły raczej rolę zaplecza (handlowego, rzemieślniczego) dla wiejskiej, rolniczej okolicy. W okresie preindustrialnym to rozwój rolnictwa miał największy wpływ na gęstość zaludnienia i liczbę ludności. Obok niskiego wskaźnika urbanizacji, także wysoka gęstość zaludnienia połączona z gęstą siecią osadniczą oraz wysoką liczbą ludności wskazywała, że powiat proszowicki był dobrze rozwiniętą okolicą o charakterze rolniczym. Mimo małej liczby większych ośrodków nie ulega wątpliwości, że była to okolica rozwinięta, dzięki żyznym glebom i dogodnym warunkom naturalnym od paru wieków wyspecjalizowana w uprawie roli, wszelkie inne funkcje podporządkowująca temu właśnie nadrzędnemu celowi.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Narodowe w Krakowie. Akta Komisji Porządkowej Cywilno-Wojskowej Województwa Krakowskiego, sygn. 29/30/0/3/41, 50–52.

Źródła drukowane

Falniowska-Gradowska, Alicja, Irena Rychlikowa, wyd. *Lustracja województwa krakowskiego 1789. Cz. 1: Powiat krakowski, proszowicki i ksiąski*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Akademii Umiejętności, 1962–1963.

Follprecht, Kamila, wyd. *Ludność żydowska województwa krakowskiego w czasie Sejmu Czteroletniego. Spisy powiatów krakowskiego, ksiąskiego, lelowskiego i proszowskiego z lat 1790–1792 ze zbiorów Archiwum Państwowego w Krakowie*. Kraków: Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, 2008.

Kumor, Bolesław, wyd. „Spis ludności diecezji krakowskiej prymasa Michała Jerzego Poniatowskiego z 1787 roku”. *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* 38 (1979), 5, 151–188.

Volumina Legum, t. IX, Kraków 1889.

Literatura

Bogucka, Maria, Henryk Samsonowicz. *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1986.

Buczek Karol, red. *Mapa województwa krakowskiego z doby Sejmu Czteroletniego 1788–1792. Źródła i metoda*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1930.

Chlebowski, Bronisław, red. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. T. 13. Warszawa: Druk „Wieku” Nowy Świat, 1893. T. 15, cz. 2. Warszawa: Druk „Wieku” Nowy Świat, 1902.

Falniowska-Gradowska, Alicja. „Szlachta województwa krakowskiego w świetle spisów parafialnych z lat 1790–1792”. W: *Ojczyzna bliższa i dalsza. Studia historyczne ofiarowane Feliksowi Kirykowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, red. Jacek Chrobaczyński, Andrzej Jureczko, Michał Śliwa, 497–504. Kraków: Wydawnictwo i Drukarnia Secesja, 1993.

Gurda, Józef. *Parafia Książnice Wielkie. Zarys dziejów*. Kielce: Redakcja Współczesnej Ambony, 1992.

Kaźmierczyk, Ewa. „Spisy Komisji Porządkowej Cywilno-Wojskowej Województwa Krakowskiego jako źródło do badań demograficznych – przykład powiatu proszowickiego”. *Przeszłość Demograficzna Polski* 38 (2016), 2: 73–101.

Kiryk, Feliks. *Proszowice. Zarys dziejów do 1939*. Kraków: Wydawnictwo Secesja, 2000.

Kiryk, Feliks. „Zarys dziejów powiatu proszowickiego”. W: *Ziemia proszowicka*, red. Kazimierz Sz wajca, 36–90. Kraków: Wydawnictwo Artystyczno-Graficzne, 1964.

Kukło, Cezary. *Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej*. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2009.

Kumor Bolesław. *Dzieje diecezji krakowskiej do roku 1795*. T. 1. Kraków: Wydawnictwo św. Stanisława BM Archidiecezji Krakowskiej, 1998.

Ladenberger, Tadeusz. „Rozmieszczenie ludności diecezji krakowskiej w 1787 roku”. W: *Prace historyczne wydane ku uczczeniu 50-lecia Akademickiego Koła Historyków*

- Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie 1878–1928*, 339–349. Lwów: Akademickie Koło Historyków we Lwowie, 1929.
- Madurowicz Helena, Antoni Podraza. *Regiony gospodarcze Małopolski Zachodniej w drugiej połowie XVIII wieku*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1958.
- Materiały do słownika historyczno-geograficznego województwa krakowskiego w dobie Sejmu Czteroletniego (1788–1792)*. T. 1. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1939. T. 2. Warszawa–Wrocław–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1960.
- Pankowicz Andrzej. *Słowniki. Portret miasta w okresie staropolskim*. Kraków: Gmina Słowniki, 1994.
- Pęckowski, Zbigniew. *Ziemia miechowska. Zarys dziejów osadnictwa do końca XVIII wieku*. Kraków: Wydawnictwo Secesja, 1992.
- Romanowski, Stanisław. „Dzieje miasta Skalmierza”. *Rocznik Muzeum Świętokrzyskiego* 3 (1966): 211–304.
- Surdacki Marian. „Ludność Małopolski w połowie XVIII w.”. *Roczniki Humanistyczne* 32 (1984): 165–204.
- Wyżga, Mateusz. „W czasach staropolskich”. W: Jerzy Stanisław Kozik, Mateusz Wyżga, *Przy wielkiej drodze. Gmina Igołomia-Wawrzeńczyce od wieków średnich do współczesnych*, 11–254. Igołomia-Wawrzeńczyce, 2012.

Rozmieszczenie ludności powiatu proszowickiego pod koniec XVIII wieku na podstawie spisów Komisji Porządkowej Cywilno-Wojskowej

Streszczenie

Spisy Komisji Porządkowej Cywilno-Wojskowej Województwa Krakowskiego zawierają bardzo wiele cennych informacji, a nieliczne braki pozwalają na przedstawienie rozmieszczenia ludności w powiecie proszowickim województwa krakowskiego. Na podstawie otrzymanych wyników można stwierdzić, że większość ludności zamieszkiwała niezbyt duże, ale liczne, położone w niewielkiej odległości od siebie, wsie. Przeważały miejscowości będące własnością szlachty, ale największe dobra należały do wielkorządów krakowskich, biskupa krakowskiego i kapituły katedralnej krakowskiej. Okolica wiejska w powiecie dominowała nad małymi miastami okolicy, które pełniły raczej funkcje lokalne, znajdując się w bezpośrednim sąsiedztwie Krakowa. Uwarunkowania naturalne, jak żyzne gleby i rozwój rolnictwa, oddziaływały na stosunki demograficzne w powiecie – był on ludny, gęsto zaludniony, z dużą liczbą miejscowości.

Słowa kluczowe: Komisje Porządkowe Cywilno-Wojskowe, rozmieszczenie ludności, powiat proszowicki, spisy ludności, XVIII wiek, Małopolska

**The Distribution of Population in the County of Proszowice
at the End of the 18th Century Based on the Censuses
of the Civil-Military Order Commission**

Summary

The censuses of the Civil-Military Order Commission of the Cracow Voivodeship contain a lot of valuable information and very few gaps, which allows to present the distribution of population in the county of Proszowice (within the Cracow Voivodeship). According to the results most of the population lived in smallish villages which were numerous and situated not far away one from another. The majority of them were property of the gentry (the *szlachta*), and the biggest ones belonged to Cracow royal estates (*wielkorzqdy*), the Cracow Bishopric and the Cracow Cathedral Chapter. Rural areas were dominant in the county compared to small towns, which functioned rather locally and were situated near Cracow. Natural conditions such as fertile soils and the development of agriculture influenced the demographic relations in the county, which was populous, densely populated with a high number of villages.

Keywords: Civil-Military Order Commissions, population distribution, the country of Proszowice, censuses, the 18th century, Lesser Poland